

Armando a Armero. 20 anys després. Reptes i experiències en un projecte internacional de recuperació de la memòria: Armero-Colòmbia.

Francisco González
Mireia Tresserras
mireia.tresserras@educart.biz

PRESENTACIÓ

Armando a Armero 20 anys després, és un projecte internacional de conscienciació i recuperació de memòria. El 13 de novembre de 1985 un devesall de fang provocada per l'erupció del Volcà Arenas va arrasar totalment la població d'Armero, la segona ciutat en importància del Departament del Tolima, Colòmbia.

La memòria, els records, les passions, els referents, els imaginaris, les històries individuals, familiars i col·lectives de tots els seus habitants van ser esborrades pel desglaç del Volcà d'Arenas, que es va cobrar, també, més de 25.000 víctimes. Els equips d'ajut, els organismes internacionals i el govern colombià van treballar intensament reubicant els supervivents, les seves famílies i els damnificats principalment en dues poblacions pròximes: Guayabal i Lérida. El govern colombià va declarar la zona monument nacional i un any més tard es va declarar *camposanto*.

Els supervivents i familiars, com a exercici de dol, van construir tombes simbòliques sobre les restes de les ruïnes de les seves cases. Cada any, el dia de l'aniversari de la tragèdia d'Armero, els armerites es reuneixen en aquest lloc per recordar i recordar el que va ser un dia el seu poble. Flors allà on hi havia cases, epitafis i plors pel record d'un lloc devastat, avui inexistent.

"Jo era d'Armero" expliquen aquells que van perdre el seu lloc d'origen i que fa 20 anys que viuen sense aquest referent. Queden, però, preguntes per respondre: Com era Armero? Sense carrers, sense els avis que expliquen històries, com es pot recuperar i permetre l'exercici de la memòria als supervivents? Com es pot evitar o

disminuir l'efecte de les catàstrofes d'aquesta magnitud? Com es pot integrar la memòria en un projecte que miri cap al futur?

La resposta està en aquest projecte, un projecte que permet la recuperació de la memòria, a partir de les fonts orals, de la documentació en els arxius, en les biblioteques, administracions públiques i dels records dels particulars (fotografies, periòdics, objectes...). Es tracta d'un projecte que vol donar resposta a aquest buit, no solament per reconstruir la memòria del passat, sinó i sobretot per poder alimentar les nostres formes en el present i transmetre aquestes experiències a generacions futures.

Armando Armero 20 anys després és un projecte internacional d'homenatge, conscienciació, recuperació de la memòria, revalorització i interpretació de l'entorn. Vol ser un referent per a llocs que hagin sofert una catàstrofe similar i una resposta al buit social que es produeix després. Prenent les paraules de Regis Debray, "la imatge és més penetrant que la paraula escrita" i en aquest cas "la imatge fa menys mal que l'oblit". Els armerites tenen ganes de recordar i restablir la memòria. Sense cap explicació, a Armero la vida va quedar inconclu... Aquest projecte aporta diferents formes d'evocació per a combatre l'oblit.

DESCRIPCIÓ DEL PROJECTE

El projecte tracta de la creació i consolidació d'un referent de Memòria i Conscienciació d'Armero estructurat a partir de tres elements principals, tres actuacions o projectes dintre del mateix projecte:

1. La creació d'un Centre d'Interpretació de la Memòria i la Tragèdia d'Armero en l'espai del Camposanto, en la ciutat esborrada, com espai museogràfic d'interpretació del territori, amb un discurs basat en la memòria i el patrimoni i alhora d'homenatge.
2. La Ruta Cultural del Tabac, un itinerari de turisme cultural que s'inicia a Bogotà i acaba a Ambalema, passant pel centre d'Interpretació i el Museu d'Armero-Guayabal i per altres poblacions d'alt interès patrimonial, cultural i natural, relacionades amb la fabricació i el comerç del tabac.

3. La creació del Museu de les Catàstrofes Naturals (Centre Interactiu de Coneixement sobre Desastres Naturals, Vulnerabilitat, Prevenció i Memòria) i una sala de documentació sobre la història i la tragèdia d'Armero, a la localitat d'Armero-Guayabal.

CARACTERÍSTIQUES PRINCIPALS

Un projecte territorial i comunitari

Aquest és un projecte cultural directament relacionat amb el seu territori entès de forma àmplia: el territori és l'espai físic on es trobava el poble d'Armero, són els pobles circumdants directament relacionats amb Armero, que s'ha convertit en la seva àrea d'influència, alimentadors i beneficiaris alhora d'aquest projecte, però el territori és també la gent, la comunitat que es vincula a aquest espai mitjançant nexes de relació i vinculacions físiques i psicològiques.

Tots els projectes culturals tenen a veure o incideixen en el territori, però en aquest cas el territori és la seva característica fonamental. Aquesta vinculació al territori ha de fer-se, forçosament, d'una manera respectuosa amb els fets que allí van succeir. La incidència posterior del projecte en el territori també té una gran importància i ho justifica, en part, pel desenvolupament que aportarà el projecte i que afectarà a les poblacions circumdants a Armero, com són, entre d'altres, els pobles d'Armero-Guayabal, Lérída i Ibagué (capital del Tolima).

Aquest cercle d'influència s'obre a la comunitat internacional, ja que el projecte pretén ser un referent per a altres poblacions, zones geogràfiques o regions que hagin sofert una catàstrofe natural i les seves conseqüències humanes i socials.

Aquest projecte podia haver sorgit en altres llocs similars, però els 20 anys dels successos li donen una perspectiva històrica suficient (encara que no consolidada) per afrontar el tema i perquè hagi sorgit, gairebé de forma natural, d'una necessitat humana (econòmica, social, espiritual...), en definitiva hagi sorgit de la comunitat. El paper de la comunitat en el sentit territorial i organitzatiu és fonamental. La comunitat, al costat d'altres agents socials com les autoritats locals,

l'equip executor del projecte, les persones que li donen el seu suport... tenen una funció específica aportant, cada u, el seu bagatge i la seva experiència i contribuint a fer realitat aquesta aventura.

Però és la comunitat i des de la comunitat que s'ha de desenvolupar el projecte. En la mesura que la comunitat trobi una resposta a les seves inquietuds el projecte podrà seduir a més agents a participar en la seva gestió i desenvolupament. Aquest és el territori, el qual està configurat per persones, del que parlàvem abans.

El projecte, en les seves tres fases diferents en tant que cronològiques, geogràfiques, estratègiques i conceptuals, enllaça el desenvolupament social amb el desenvolupament econòmic, en la mesura que la comunitat es vincula laboralment a la proposta a la vegada que la mateixa dinàmica cultural permeti la generació d'altres fonts econòmiques efecte de la implementació del projecte.

Un projecte educatiu i integrador

El component educatiu d'aquest projecte es troba en el mateix moment de la seva formulació. Les inquietuds educatives del director i conceptualizador han permès poder visualitzar un discurs educatiu en el marc lògic del projecte. Poques vegades projectes culturals incorporen el fet educatiu des dels seus inicis. En aquest cas la formulació educativa en les seves tres fases ha permès justificar-lo i exposar-lo en convocatòries oficials, en presentacions oficials i amb la comunitat, per a animar-los a participar i compartir aquesta filosofia.

Aquest fet educatiu està present en dos nivells: a nivell general de **formulació** i a nivell **concret**, en cadascuna de les tres fases que conformen el projecte, des de la redacció dels seus continguts a la definició dels seus components (textos, recursos educatius, fullets, actuacions educatives... etc).

D'altra banda el fet educatiu està en la seva inserció social. S'ha comentat el paper fonamental de la comunitat i el fet que integri aquest projecte en la seva vida quotidiana, és a dir que la comunitat ocupi un paper de lideratge en la seva

socialització. En aquest sentit les actuacions d'explicació, socialització, posta en comú i definició d'accions educatives entre la comunitat educativa són bàsiques per a garantir el bon desenvolupament del projecte.

LA GESTIÓ DE LA COMPLEXITAT

Aquest projecte ens planteja, a aquells que ens hem format com a gestors culturals, molts reptes que apareixen sempre citats en la teoria formativa de la nostra professió.

Reptes que es tornen realitat i que detallem a continuació:

Com fer que un projecte cultural sigui una prioritat per a una població amb buits socials i culturals de primer ordre? Els pobles d'Armero-Guayabal, Lérída i poblacions circumdants tenen actualment un alt índex de població jove (en edat escolar) que acaba l'escolarització sense alternatives. La crisi econòmica ha afectat a aquestes poblacions de la serralada central, basades en l'economia agrícola. La Universitat així com els estudis professionals són un somni del tot inaccessible. La desmotivació social dels joves i també dels adults, produeix una situació social d'alt risc generant una descohesió social.

Una de les raons, entre moltes altres d'índole econòmic i social, que atribuïm a aquesta situació és el silenci que s'ha viscut aquests 20 anys. La història es va parar, però l'oblit no és la solució en un tema dolorós. Viure sense mirar el passat significa no viure en el present i no plantejar-se el futur. La falta de referents contribueixen a aquesta desestabilització social.

En aquest context, com es pot fer necessari un projecte cultural, que parla d'un poble que va existir i que ja no existeix? Com parlar d'un projecte cultural quan existeixen greus problemes de pobresa i escasses possibilitats d'accés a una vida diferent? Aquest és el gran repte del gestor cultural. A aquest repte se li suma, que una vegada s'hagi pogut socialitzar el projecte amb la comunitat, els ritmes d'un projecte cultural són lents i els resultats són a mitjà - llarg termini, ritmes que no coincideixen amb els de les necessitats socials.

Com invertir en un projecte que no produirà resultats concrets a curt termini? Es tracta de donar resposta amb un projecte cultural a una necessitat directament relacionada amb la realitat social i cultural d'aquestes poblacions, d'aquestes persones, encara que a primera vista no s'hi vegin els nexes. En la mesura que es vagi integrant el projecte en el quefer diari, aquest començarà a recollir els seus fruits i a donar resposta a aquestes preguntes. Aquesta és la nostra gran responsabilitat.

Un altre dels reptes de l'equip gestor **és treballar des de la improvisació** en un context social i cultural on aquesta habilitat és clau per a la gestió de qualsevol activitat, sigui de l'índole que sigui. Es tracta de dur a la pràctica tot el corpus teòric assumit en les classes de gestió cultural de la Càtedra UNESCO a Girona, en el marc del Màster Internacional de Gestió, Polítiques Culturals i Desenvolupament de la Càtedra Unesco- Universitat de Girona (2005) i l'experiència pràctica de cadascun. La improvisació en el sentit d'adaptació al territori i de la capacitat de canviar formulacions o propostes quan es porten a la pràctica, influïdes per una infinitat d'ítems, és una habilitat del gestor. És un projecte sense fórmules ja que aquestes es van configurant a mesura que es va avançant en la consecució d'uns objectius formulats. Un treball de fer i desfer continu.

Un altre indicador de la complexitat és la **diversitat d'agents culturals** que participen de forma directa o indirecta en el projecte. Ja hem esmentat la importància del paper que juga la comunitat, però aquesta no és un tot unitari, sinó divers i plural, amb inquietuds, interessos, propostes i concepcions del món diferents. Posar-la d'acord, que s'apropriï i defensi el mateix projecte, és una mica complex i ha dut i està duent molt temps, moltes xerrades, molts pactes, moltes "copes" o cafès colombians... en definitiva molta gestió.

Però d'altra banda intervé el sector públic, els polítics locals i nacionals que també tenen, en el projecte, els seus interessos particulars més enllà dels col·lectius. Actualment existeix, des de l'ajuntament d'Armero-Guayabal, un projecte alternatiu: "Parc a la vida" al qual Armando Armero li ha proposat la seva col·laboració en el sentit, no de compartir la filosofia del projecte (molt lluny del que entenem que ha de ser un projecte cultural i social) però sí de complementar-se en la suma de propostes per a la comunitat. És important saber que en aquest tipus de propostes toca sumar-se i integrar tots els agents, entre ells el sector

públic més pròxim a Armero, aliat necessari perquè es consolidi el projecte en el territori més pròxim.

Un altre dels agents implicats en el projecte és el sector privat que amb les seves aportacions econòmiques farà possible que es faci realitat en les seves tres fases. També s'haurà de pactar amb aquest sector i discutir formes i exemples de participació cultural, sense obviar els interessos privats de la seva col·laboració. Finalment trobem la col·laboració de les institucions públiques i el sector privat a nivell internacional, a les quals també se li ha reservat un paper en aquesta acció cultural. La gestió internacional recau en la capacitat de seduir i visualitzar les oportunitats i els nexes internacionals que se li poden trobar al projecte, tenint els suports locals consolidats.

L'EQUIP GESTOR I LES FASES DEL PROJECTE

L'equip

El polític cultural d'un projecte fa la funció d'ideòleg cultural i emmarca el projecte en unes directrius teòriques generals, a partir de les quals s'aniran construint les accions i la gestió cultural. Però també hi trobem reptes:

- Incorporar a l'equip gestor altres persones no formades però imprescindibles per al projecte. S'està fent un treball de formació interna molt important, com per exemple integrar en l'equip a Jorge Valderrama, conegut monjo Compaliche que hi contribueix de manera molt significativa, per fet de ser fill d'Armero i aporta molta informació oral i contactes en la investigació històrica i etnogràfica. En la mesura que aquests col·laboradors es vagin convertint en actors culturals veuran gratificada la seva vinculació i la possibilitat de poder fer més aportacions en el projecte, en sentir-se part d'aquest. El temps necessari per a la formació "no-formal", per a poder propiciar experiències de gestió és fonamental.
- Vincular en l'equip gestor tota una corrent de treball basada en la interdisciplinarietat. Sortir de l'específic per relacionar-se amb un projecte tractat des de molts punts: històric, antropològic, sociològic, psicològic,

geològic, etnogràfic, arqueològic, mèdic, paisatgístic... És important l'aportació dintre de cada disciplina general i les aportacions específiques i metodològiques, per exemple en temes de museografia, gestió cultural, ciències empresarials, prevenció de catàstrofes naturals, teràpies alternatives i psicologia del duel, cooperació cultural... una infinitat d'especialitats i d'eines que van prenent cos a mesura que l'ull d'allò interdisciplinari visualitza tot el projecte.

- Jugar amb molts nivells educatius, amb interlocutors molt diferents és altre repte motivador. A cada u se li ha d'explicar el projecte des de la seva forma de comprendre'l.
- Crear una cultura de la importància del fet educatiu en un projecte cultural, no només entre la comunitat, sinó amb les autoritats locals i nacionals.
- Ser capaç d'innovar, de jugar, de seduir amb les propostes i introduir novetats a mesura que es va socialitzant el projecte.
- Buscar alternatives i solucions als problemes reals que la comunitat planteja: problemes d'educació, d'expectatives de futur, problemes amb els lots o les terres d'Armero que encara tenen propietari però que no es poden habitar... Saber trobar una resposta per a cada necessitat.
- Trobar el finançament per a la realització del projecte. Aquest ha de venir de les organitzacions nacionals i internacionals i del món privat, ja que a la localitat no hi ha prou pressupost per aquestes magnituds. El finançament no solament per a l'execució del projecte, sinó per al seu manteniment juntament amb la definició d'estratègies d'autofinançament.

Les Fases:

El Centre d'Interpretació de la Memòria i la Tragèdia d'Armero és una reinterpretació territorial i històrica d'Armero i alhora una reconstrucció simbòlica del lloc. El plantejament museogràfic és un altre repte a causa de la complexitat de l'extensió, de més de 500 KM2, i amb una topografia específica. Encara és una

zona d'alt risc (definit per INGEOMIAS del Govern de Colòmbia) i no s'hi pot construir, però la interpretació de l'espai genera la necessitat d'ocupar-lo. Amb un itinerari de 50 cartells dels llocs més importants i simbòlics per als *armerites*, es pretén teixir aquesta xarxa exterior amb un recorregut interpretatiu i educatiu. El AECI (Agència Espanyola de Cooperació Internacional) del Ministeri d'Afers Exteriors d'Espanya ha aportat diners, fruit d'una subvenció, per a la realització d'aquesta primera fase: la creació d'aquest centre d'Interpretació únic en les seves característiques pel fet d'estar situat en el mateix espai de catàstrofe.

Els serveis plantejats per al funcionament d'aquest Centre d'Interpretació signifiquen un altre repte en el sentit que, encara que estan directament integrats en el projecte i formen part d'ell, no són una necessitat assumida per a la població no acostumada als serveis educatius i informatius. Cal pensar molt bé cada actuació sense prendre com a exemple únic models d'altres llocs (o bé fer-ho amb prudència) perquè no puguin semblar excessius, superflus i fins i tot ostentosos. Així es planteja un servei de guies amb la capacitat o readaptació dels guies que ja estan treballant en la zona per a atendre les escoles i el públic turista, la creació d'un sistema de gestió intern i vinculat directament amb les escoles que a partir del 2008 podran tenir ja una Càtedra de Desastres Naturals i Història Local (projecte encapçalat pel col·legi Fe i Alegria d'Armero-Guayabal amb l'equip educatiu d'Armando Armero), el disseny de fullets informatius i educatius i altres actuacions que formen part d'aquests serveis i que sorgiran a partir de la creació del Centre d'Interpretació.

La Ruta Cultural del Tabac es planteja com un projecte de turisme cultural i desenvolupament social molt vinculat amb el territori, amb la creació d'una xarxa econòmica basada en el turisme a partir dels serveis existents i la creació d'altres serveis (a partir d'un estudi de viabilitat econòmica i social i un pla de desenvolupament integral del territori, paulatí, integrador i ecològic), la realització d'un inventari del patrimoni cultural i natural i de tots els serveis educatius i informatius que deriven d'haver engegat aquesta ruta, semblant a la ruta del Cafè però amb la peculiaritat de ser zona tabaquera i de vincular-se directament al Centre d'Interpretació d'Armero i al futur Museu de les Catàstrofes i Centre Interactiu en Armero-Guayabal.

Tot el projecte està impregnat d'una voluntat clara de desenvolupament social que afectarà, en primer lloc, les dones de la regió i els col·lectius d'aturats, els quals faran un paper de multiplicadors d'aquest coneixement a les diferents poblacions de l'entorn que desitgin vincular-s'hi i es farà formació per a la creació de cooperatives i/o microempreses que facin de xarxa de serveis d'aquesta proposta de turisme cultural.

En la seva última fase, el Museu de les Catàstrofes, té el paper de mediador amb l'exterior, amb l'Internacional, per a convertir-se en centre d'atenció i de referència per a l'estudi, conscienciació i prevenció de catàstrofes naturals i un exemple d'actuació cultural sobre la base del col·lectiu i educatiu. Exercir de focus d'atenció requereix ser molt conscients de la realitat de Colòmbia i de la seva posició en l'àmbit internacional. Es planteja la necessitat de separar el projecte d'interessos polítics no culturals i d'incorporar-hi organitzacions supra-nacionals que entre els seus objectius prioritaris tinguin el desenvolupament humà. L'èxit del projecte rau, en part, en la capacitat de fer partícips la comunitat internacional i que es converteixi en un referent possible per a qualsevol part del món que s'hagi vist afectat per desastres naturals i socials, a partir de la creació d'una possible xarxa internacional que aglutini diferents propostes adaptades a cada realitat però amb un nexa comú: donar resposta, alguna resposta, a aquests fets, mitjançant projectes que contribueixin al desenvolupament social i humà.

Us hem parlat d'un projecte de gestió cultural que podríem definir i resumir com un repte professional, un repte col·lectiu, un repte per a la comunitat local, la nacional i internacional. Aquest repte és el que ens anima a continuar lluitant i treballant.

PER A MAJORS CONTACTES:

Per a més informació, comentaris professionals, participació en el fòrum, aportacions econòmiques, el projecte conta amb una gran eina de socialització: la seva pàgina web. Una pàgina que explica amb tot detall tot el projecte, les seves diferents fases i els seus últims avanços: <http://www.armerocolombia.prefeririano.com>

TEXT

De: Francisco González: periodista i polític cultural. Fill d'Armero i director del projecte Armando Armero (Colòmbia) Mireia Tresserras: gestora cultural i museòloga (membre de l'AMC). Responsable del projecte educatiu i de l'empresa cultural educ'art s.l (Girona-Espanya)